

bk. tür.yer.; Durmuş Ali Çıraklı, *Kānî'nin Manzûm Letâifnâmesi: İnceleme-Metin* (yüksek lisans tezi, 1998), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-10; Sabahattin Küçük, "Ebubekir Kānî Efendi'nin Hasbihali", *TK*, sy. 262 (1985), s. 121, 128; *Kāmûsü'l-a'lâm*, V, 3819; "Kānî", *İA*, VI, 158-159; J. R. Walsh, "Kānî", *EI*² (İng.), IV, 544; Nuri Akbayer, "Kānî Ebubekir Efendi", *TDEA*, V, 145-146.

İSA KAYAALP

KĀNÎ-i TÛSÎ

(قانی توسی)

Emîr Bahâüddîn Ahmed
b. Mahmûd-i Tûsî
(ö. 672/1273'ten sonra)

İranlı şair.

Nisbesinden Horasan bölgesindeki Tûs şehrinde olduğu anlaşılmaktadır. Manzûm hale getirdiği *Kelîle* ve *Dimne*'de Horasan'da müreffeh bir hayat sürdüğünü, şairlikte kendi ayarında bir kimse bulunmadığını ve hükümdarlar tarafından aranan bir şair olduğunu ifade eden Kānî, Moğol istilâsı sırasında ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Hindistan, Aden, San'a, Yemen, Medine, Mekke ve Bağdat'ı dolaştıktan sonra Anadolu'ya geldi. Konya'da Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girdi. Selçuklu hükümdarları II. Gıyâseddin Keyhusrev, II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Kılıcarslan dönemlerinde saray şairi olan Kānî'ye "melikü's-şuarâ" ve "emîr" unvanları verildi. Eflâkî, Kānî'nin İranlı mutasavvıf şair Senâî'nin aleyhinde konuştuğu için Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî tarafından uyarıldığını, bu olayın ardından onun müridi olduğunu, Hâkânî-i Şîrvânî ayarında bir şair olarak tanındığından "Hâkânî-i zaman" olarak adlandırıldığını kaydeder (*Menâkıbü'l-ârifin*, I, 221, 322, 595). Mevlânâ öldüğünde (1273) ona mersiye yazdığına göre bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Eserleri. 1. *Selcûknâme*. Alâeddin Keykubad ve Gıyâseddin Keyhusrev dönemlerini anlatan şehname mahiyetindeki eserden bazı parçaları İbn Bîbî *e'l-Evâmirü'l-Âlâ'iyye fi'l-umûri'l-Âlâ'iyye* adlı eserinde nakletmiştir. 2. *Kelîle* ve *Dimne*. VI. yüzyılda yaşayan Nasrullah-ı Şîrâzî'nin *Kelîle* ve *Dimne* tercümesinin Farsça manzûm hale getirilmiş şeklidir. 658'de (1260) II. İzzeddin Keykâvus adına yazılmış olup 4500 beyit ihtiva eder. Tek nüshası British Museum'da bulunmaktadır (nr. 7766).

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, I, 221, 322, 595; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 582-584; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1948, s. 395; Browne, *LHP*, III, 111; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 120; Nefîsî, *Târih-i Naẓm u Neẓr*, I, 161; Safâ, *Edebiyyât*, III/1, s. 487-509; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 393-395; Ahmet Ateş, "VI.-VII. (XII.-XIII.) Asırlarda Anadolu'da Yazılmış Farsça Eserler", *TM*, VII-VIII/2 (1945), s. 111-112; C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", *İA*, VIII, 555.

RIZA KURTULUŞ

KANİJE

1600-1690 yılları arasında
Osmanlı eyalet merkezi olan ve bugün
Nagykanizsa olarak bilinen şehir.

Macaristan'ın batısında Transdanubya bölgesinde tepelik bir alanda bulunmaktadır. Belgelerde ilk defa 1245 yılında anılan Kanizsai şehrinin kalesi XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarına doğru yapıldı. Burası, adını sahibi ve mâlik olduğu yerden alan Kanizsai ailesinin 1321'de başlayan 200 yıllık hâkimiyeti altında geçirildi ve küçük bir saray haline getirildi. 1409'dan itibaren Kanije (Kanizsa) en istikrarlı dönemini yaşadı ve buraya bağlı topraklar hayli genişledi. Ailenin son erkek ferdinin 1532 yılında ölümü üzerine tek vâris olarak kalan Orsolya'nın mülkiyet hakları kral tarafından tanındı, böylece mâlik olduğu bütün köy ve kasabalar evlendiği Tamás Nádasdy'nin tasarrufuna geçti.

Celâlzâde Mustafa'ya göre 938 (1532) yılında, Kanûnî Sultan Süleyman'ın üçüncü Macaristan seferi sırasında Kanije Kalesi Osmanlılar'ın kontrolü altına alındı, ancak bu fetih kalıcı değildi. 1540 ve 1550'li yıllarda Tamás Nádasdy hisara palanka şeklinde bazı eklentiler yaptırdı. Hemen yakınındaki Sigetvar (Szigetvar) Kalesi'nin Osmanlılar'ın eline geçmesinden sonra (974/1566) burası büyük bir önem kazandı. Bu sebeple Kanije doğru Habsburg kralına devredildi ve o bölgenin en meşhur Macar kumandanı György Thury buraya tayin edildi. 1568 yılından kalma bir krokiye göre Thury'nin tayininin ardından hemen başlayan sağlamlaştırma çalışmalarının neticesi olarak kaleye iki yeni "İtalyan tipi" burç eklendi. Yerli Osmanlı askerlerinin pususuna düşen Thury'nin 1571'deki ölümünden az sonra Kanije'ye karşı bir hücum yapıldıysa da büyük zararlara yol açan bu saldırı

neticesiz kaldı. Kısım yanar kale, birkaç yıl içinde öncekinden daha dayanıklı ve modern biçim aldıysa da 1590'lı yıllara kadar giderek muhafaza gücü bakımından zayıfladı. Bununla birlikte Osmanlı tarihlerinde son derece müstahkem büyük bir kale olarak tarif edilen ve içinde 10.000 askerin bulunduğu belirtilen Kanije (Topçular Kâtibi, s. 229) Sadrazam Damad İbrâhîm Paşa'nın ordusuna kırk günden fazla dayanabildi. Sonunda anlaşma yoluyla 11 Rebûlâhîr 1009'da (20 Ekim 1600) Osmanlılar'a teslim edildi. Kaleden serbestçe çıkan Avusturyalı kumandan Georg Paradeiser ve yanındaki önde gelenlerin bir kısmı kalenin Osmanlılar'a teslimi sebebiyle Avusturyalılar'ca ölüm cezasına çarptırıldı. 1601 yılında 10 Eylül'den 17 Kasım'a kadar Prens Ferdinand ve müttetikleri kaleyi kuşatma altına aldılarsa da büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Tiryaki Hasan Paşa'nın yanındaki az sayıda kuvvetlerle yaptığı Kanije müdafaası Osmanlı tarihlerinde oldukça geniş bir şekilde yer almış ve büyük yankı uyandırmış, romanlara konu olmuştur. Daha sonra Kont Zrínyi'nin 1664 yılı Transdanubya'daki harekâtı sırasında Kanije bir daha kuşatıldı; ancak başında sadrazamın bulunduğu Osmanlı ordusunun bölgeye hareket ettiği yolunda haberler ulaşınca bu girişimden vazgeçildi. İmparatorluğun öteki bölgelerinden oldukça uzakta bulunan şehre karşı 1099 (1688) yılından beri uygulanan Habsburg ablukası ilk zamanlarda biraz gevşekti, fakat 1690 Ocağından itibaren 60.000 kişilik bir ordu ile çok sıkı bir hale getirildi. Hiçbir yere yardım göremeyen muhafızlar, üç ay daha süren mukavemetten sonra teslim olma konusunda görüşmelere başlamak zorunda kaldılar. Son beylerbeyi Mustafa Paşa Viyana'ya kadar gitti ve "vire" şartnâmesini imzaladı. Serbestçe ayrılabilen müdafiler ve 1000 kadar sivil halk Tuna yoluyla Osmanlı topraklarına ulaştı, böylece doksan yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş oldu.

Osmanlılar tarafından alındığında hemen yeni bir eyalet merkezi haline getirilen Kanije'ye ilk tayin edilen idareci Hasan Paşa'dır. Bu zatın Tiryâkî Hasan Paşa ile aynı kişi olup olmadığı rivayetlerdeki çelişkiler yüzünden tam olarak anlaşılamamaktadır. Yeni kurulan Kanije eyaletine bağlı sancakların sayısı azdı. Bunlardan Peçuy (Pécs) ve Sigetvar livâları doğrudan buraya bağlıyken Pojega (Pozsega) sancağı sadece malî açıdan eyalete tâbi olup askerî bakımdan Bosna eyaletiyle

irtibatlıydı. Aynı zamanda daha eski ve daha meşhur olan Budin eyaletinin beylerbeyi de belirli işlerde Kanije beylerbeyine emir verebiliyordu. Kanije Kalesi'nde görevli askerlerin sayısı yaklaşık 1400 kişiydi. Timar sistemi çerçevesinde dirlik sahibi olanları içine alan güvenilir belgelerin mevcut bulunmaması yüzünden onlarla ilgili gerçekçi bir rakam vermek mümkün değildir. Eyaletin gelirleri hakkında 1025 (1616) ile 1039 (1630) yılları arasında kaleme alınan mahallî hazine defterlerinden (BA, KK, nr. 1905, 1906, 1920, 1942, 1944, 2290) bilgi edinilebilmektedir. Başta gelen maddî kaynak ilk yıllarda İzvornik ve Pojega sancaklarından, Srebreniçe'den ve "dârülharp"ten, yani kısmen dışarıdan tahsil edilen cizye dayanıyordu. Bunlara daha sonra Siğetvar ve Peçuy livâlarının haracı da eklendi. İkinci önemli gelir kaynağını mukâtaalardan sağlanabilen paralar oluşturmaktaydı. Giderlerin büyük çoğunluğu ise kale muhafız ve erlerinin ulûfelerine sarfedilmekteydi. Şehrin nüfusuyla ilgili mâlûmat oldukça az ve eksiktir. Osmanlı döneminde 1400 kişi civarında olan askerlerin yanı sıra en azından bu sayıda sivililerin de burada oturduğu söylenebilir. Evliya Çelebi'ye göre 1070'li (1660) yıllara kadar şehre Boşnaklar da yerleşmişti. Aynı yazar bunların Sırpça ve Bulgarca da bildiklerini öne sürer. Bu tesbitten hareket ederek çeşitli Güney Slav gruplarının Kanije'de yerleşmiş olduğu ileri sürülebilir. Yine bu seyyaha göre 1074 (1664) yılında şehirde Hünkâr Camii, Fâtih İbrâhim Camii ve İsâ Ağa Camii olmak üzere üç cami ve altı mahalle, ayrıca üç mahalle mescidi, bir medrese, dört sıbyan mektebi, iki han, iki tekke; Topraklık varoşunda ise beş mahalle, 500 hâne, üç cami ve üç mescid, bir medrese, bir tekke, iki mektep, iki han, seksen de dükkân vardı. 1604'te ve 1630'da sağlamlaştırılan kale 1660 yılında yandı ve hemen sonra Sührâb Mehmed Paşa tarafından tamir ettirildi.

Nagykanizsa bugün Macaristan'ın Zala idarî bölgesi içinde yaklaşık 50.000 nüfuslu bir şehirdir. 1702 yılında Habsburg hükümdarı tarafından yıktırılan hisarının taşlarından XVIII. yüzyılda çeşitli binalar yapıldı, kalıntıları üzerine ise daha sonra alkol, makine ve cam fabrikası kuruldu. Doksan yıllık Osmanlı dönemini hatırlatan tek örnek son vali Mustafa Paşa'nın bir kiliseye yerleştirilen mezar taşıdır.

Eski Türk edebiyatında Kanije hakkında yazılmış ilk eserler, Tiryâkî Hasan Paşa'nın

Kanije'yi savunmasını anlatan gazavatnâme türünde kaleme alınmıştır. Müellifleri belli olmayan bu mensur eserlerin çoğu *Gazavât-ı Tiryâkî Hasan Paşa* adını taşımaktadır (nüshaları ve kısa tanıtımları için bk. Levend, s. 99-100, 102-103; TCYK, s. 284-285). Müellifleri bilinen birkaç eserden *Menâkıb-ı Tiryâkî Hasan Paşa* Ahmed b. Osman b. Sâni'nin (Manisa İl Halk Ktp., Çanşığır, nr. 5070/2), *Kanije Fetih-nâmesi*, Kanije seferine baştezkiyecisi olarak katılan Hasanbeyzâde Ahmed Paşa'nın (*DîA*, XVI, 364) ve *Cihâdnâme-i Hasan Paşa Câfer İyânî*'nindir. (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 190). Bu gazavatnâme, Vahit Çabuk tarafından sadeleştirilerek *Târîh-i Tîr Hasan Paşa* adlı müellifi belli olmayan eserle birlikte *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1978). *Hasenât-ı Hasan* ise muhtemelen Kafzâde Fâizî'nindir. Nâmîk Kemal'in *Kanije* adlı kitabının aslını teşkil eden bu son eser önce Ahmed Nâfiz takma adıyla (İstanbul 1290), ardından Nâmîk Kemal ismiyle (İstanbul 1303) neşredilmiştir. Külliyyât-ı Âsâr serisinde bir defa daha basıldıktan sonra (İstanbul 1335) Hakkı Tarık Us tarafından sadeleştirilerek *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiş (24 Mayıs 1941), ardından *Nâmîk Kemal'in Kanije Muhasarası* adıyla kitap haline getirilmiştir (İstanbul 1941).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 1905, 1906, 1920, 1942, 1944, 2290; Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi, *Târîh* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 229-240; Peçuy İbrâhim, *Târîh*, II, 232-235, 239-242; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 526-535; Silâhdar, *Târîh*, II, 505-506; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 99-100, 102-103; TCYK, s. 284-285; V. Müller, *Thury György kanizsai kapitányasága*, Zalaegerszeg 1973; L. Vándor, *Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig*, Nagykanizsa 1987; L. V. Molnár, *Kanizsa vára*, Budapest 1987; I. Méri, *A kanizsai várásatás*, Budapest 1988; G. Dávid, "Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage* (ed. C. Heywood – C. Imber), İstanbul 1994, s. 31-43; Á. Vámbéry, "Kanizsa (1600-1601)", *Századok*, XXI, Budapest 1887, s. 716-726, 798-826; [L.] Merényi, "A kanizsai végek történetéhez", *Haditörténelmi Közlemények*, X, Budapest 1897, s. 258-265; L. Fekete, "A Velencei Állami Levéltár magyar vonatkozású fethnâmei", *Levéltári Közlemények*, IV, Budapest 1927, s. 154-157; G. Cerwinka, "Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600", *Publikationen des Steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek am Joanneum*, 3, Graz 1968, s. 409-510; S. L. Tóth, "A kanizsai csata, 1600. október 7-13", *Haditörténelmi Köz-*

lemények, new serial, XXII (1986), s. 253-271; M. Ivanics, "A császári felmentő sereg útja Kanizsára egykorú ábrázolások tükrében (1600. szeptember 16-október 13)", *Zalai Múzeum*, sy. 4, Zalaegerszeg 1992, s. 44-53; N. Moaçanin, "Verwaltungsgeschichte Mittelslawoniens als Bestandteil des eyâlets Kanizsa", a.e., sy. 4 (1992), s. 73-75; O. Pickl, "Die Kapitulation der Festung (Nagy) Kanizsa der «Hauptfestung des Osmanischen Reiches» am 13. April 1690", a.e., sy. 4 (1992), s. 85-93; V. J. Parry, "Kanizsa", *EI²* (Ing.), IV, 546; Nezihi Aykut, "Hasanbeyzâde Ahmed Paşa", *DîA*, XVI, 364.

GÉZA DÁVID

KÂNİM (كانيم)

Bilâdüssûdan'da
IX-XIX. yüzyıllar arasında
hüküm sürmüş bir İslâm devleti;
günümüzde Çad Cumhuriyeti'nde
bir idarî bölge.

Yüzölçümü 114.520 km², nüfusu 268.000 (1992), merkezi Mao şehri olan bugünkü Kânim idarî birimi kuzeyde Borcu-Ennîdî-Tibesti, güneyde Şari-Bagirmi, doğuda Batna ve batıda Nijer Devleti topraklarıyla çevrilmiştir. Tarihî Kânim Sultanlığı'nın sınırları ise bundan farklı olarak batıda Mali-Songay, kuzeyde Kavvar ve Trablusgarp, güneyde Bahrûlgazâl, doğuda Bagirmi-Veday ile çevrelenmiştir.

Çad gölünün kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan Kânim'in en belirgin yüzey şekli uzunluğu 5-6 kilometreyi, kalınlığı birkaç yüz metreyi bulan kum topografyasına ait şekillerdir. Genelde kurak bir iklimin hüküm sürdüğü bölgede yağmurlar temmuz-eylül ayları arasında ve güneyden kuzeye doğru azalarak düşer; buna bağlı olarak da güneydeki sık bitki örtüsü yerini bozkırlara bırakır. Vadilerin çoğunda yağmur mevsiminde biriken suların etkisiyle kendi kendine palmyeler yetişir. Darı, buğday, pamuk ve çeşitli sebze tarımının yanında büyük ve küçükbaş hayvancılığı ile Çad gölü kıyılarında balıkçılık yapılır.

Kânim'de zenci ve Arap asıllı nüfusun çoğunluğu yerleşik bir hayat sürer. Kânimbular ve Kuriler zenci, Habeşistan tarafından gelen Şüveler ve Veday'dan gelen Tuncurlar ile XIX. yüzyılın ortasına doğru Trablusgarp'taki Osmanlı idaresinden kaçarak bölgeye yerleşen evlâd-ı Süleyman Arap soylu olup ayrıca Sahrâ kavmi Tîbûlar'ın da bir kısmı burada yaşamaktadır. Müslüman Kânimbular dillerini diğer gruplara benimsetirken sadece Şüveler fizikî özellikleri değişmekle birlikte